

Adalékok egy világmagyarázathoz

A politikai rendszer és a jólét néhány összefüggése

48

A világ országai mindig is különböztek egymástól abban, hogy melyikük hol áll a gazdasági, társadalmi fejlődésben. Ráadásul egymáshoz viszonyított pozíciójuk is folyton változott. A korábban lemaradók felzárkóztak, az addigi vezetők visszaestek, az érdektelennek tartott kis, szürke játékosok hihetetlen cikcakkokat produkáltak. Mindezek okaira számos versengő magyarázat született. A mai kutatásokban viszont egyre inkább olyan tényező kerül a reflektorfénybe, amelyet korábban elhanyagoltak: az intézményrendszer. Nem véletlen, hogy az idei közgazdasági Nobel-díjat is ennek kutatásáért osztották ki.¹

A válaszok persze sosem olyan egyszerűek, mint „a demokráciák mindig jobban élnek” vagy „csak egy hatékony diktatúrában lehet gyorsan fejlődni”. Ha viszont hajlandóak vagyunk valamivel komplexebb modellt használni, sok kérdésre választ kaphatunk.

Mik is volnának az említett versengő magyarázatok? Van, aki a

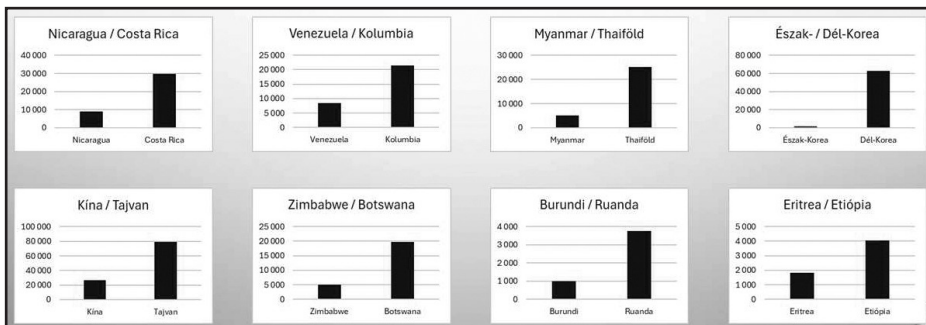
kultúrát, az adott országban érvényes normarendszer szerepét emeli ki. Van, hogy a földrajz, az éghajlat, a termékeny földek szerepét tartják fontosnak, a járványok elterjedtségét, a biológiai környezetet. Előfordul, hogy a hódító, gyarmatosító múlt során felhalmozott vagyon jelentőségét hangsúlyozzák. A nyersanyagkincsek megléte vagy hiánya ugyancsak gyakran említett szempont. Ezek a tényezők valóban szerepet játszanak az egyes országok sikerességében, miközben az egymáshoz viszonyított jelentőségük is sokat változott a történelem során.

Annak érdekében, hogy az intézményrendszer hatásait el lehessen különíteni a többitől, érdemes megmutatni, hogy milyen fejlettségbeli különbségeket találunk nagyjából hasonló, azaz egymással szomszédos, kulturálisan közel álló, hasonló történelmű, ásványkincsekkel nem túl nagy eltéréssel ellátott és hasonló éghajlatú államok között. Így a megmaradó különbségeket már valóban erre a tényezőre vezethetjük vissza.

A lenti összehasonlításban épp ezért egyáltalán nem szerepel volt gyarmattartó, sőt egyáltalán európai vagy angolszász állam sem, nincs benne városállam, és nincs gyarmat vagy függő terület sem. Látni fogjuk, hogy sokszoros különbségek létezhetnek még ennyire hasonló háttér

¹ <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2024/press-release/> „Az idei közgazdasági Nobel-díjasok – Daron Acemoglu, Simon Johnson és James Robinson – bemutatták, milyen fontosak a társadalmi intézmények egy ország jóléte szempontjából. Azok a társadalmak, ahol gyenge a jogállamiság, és az intézmények kizsákmányolják a lakosságot, nem képesek növekedést vagy pozitív változást elérni. A díjazottak kutatása segít megérteni, hogy miért van ez így.”

1. ábra: Ha minden más tényező azonos, a jólét az intézményrendszeren múlik



Forrása: IMF World Economic Outlook Database, October 2024 (<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2024/October/weo-report>). Az egyetlen ott hiányzó adat Észak-Korea, ahol a CIA The World Factbook, 2024 becslését használtam (<https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/real-gdp-per-capita/country-comparison/>)

mellett is. Az is látszani fog, hogy bármilyen, akár kétségbeejtően rossz kiinduló állapotból indulva is jelentős eredményeket lehet elérni.

Az egyes országok összehasonlítására az egy főre eső, vásárlóerő-paritás alapú GDP-t használjuk.² Az összehasonlításban mindig a diktatórikusabb ország (vagy terület) az első, a demokratikusabb a második. A szóveges összehasonlítások szándékosan rövidek, néha szinte karikatúraszerűek, de jól mutatják, hogy a hasonló adottságok dacára is mennyire különböző eredményekre jutottak a különböző államalakulatok.

Nicaragua – Costa Rica: A sorozatosan különböző színű diktatúrák által irányított északi állam (\$8950) ugyan „Közép-Amerika ke-

nyérkosara”, mégis sokkal szegényebb, mint déli szomszédja. Costa Rica (\$29 779) 1948-ban még a hadseregét is feloszlatta, hogy biztosan elkerülhesse a Latin-Amerika számos országát sújtó polgárháborúkat és katonai diktatúrákat.

Venezuela – Kolumbia: Venezuela (\$8404) birtokolja a világ legnagyobb olajtartalékát, megelőzve Szaúd-Arábiát és Kanadát, de drámaian rosszul vezetett diktatúrája 2013 után mégis elvesztette GDP-je 70-75 százalékát. A polgárháborúból lassan felépülő nyugati szomszéd, Kolumbia (\$21 437) nyersanyagokban ugyan szegényebb, de mára mégis átvette a vezetést Venezuelához képest, és nála talált menedéket az elmenekült mintegy 7,7 millió venezuelaiából 2,5 millió.

Mianmar – Thaiföld: A nyersanyagokban igen gazdag Mianmart, régi nevén Burmát (\$5206) az elmúlt évtizedekben nagyrészt különböző katonai junták vezették, az utolsó puccsra 2021-ben került sor. Ötszörös a különbség a tökéletlen demokráciájú Thaiföldhöz képest (\$25 212), amely pedig szintén hosszú periódusokat töltött katonai uralom alatt.

² Ez messze nem tökéletes mutató, de a mélyszegénységből induló, még a lakosság elfogadható élelmzésére sem képes rezimek esetében a GDP által mért anyagi jólét nagyon is fontos összetevője bármiféle fejlődésnek. Ráadásul ez a mutató egyértelműen kedvez a legszegényebb, legrosszabbul működő rendszereknek, sokkal inkább, mint akár a nominális GDP, akár a különböző életminőséget tükröző indexek. Azaz a különbségeket sokkal inkább alábecsüli, mint eltúlozza.

Érdemes kiemelni, hogy noha Thaiföldnek is vannak ásványkincsei, de Mianmar sokkal gazdagabb szénhidrogénekben, fémércekben és drágakövekben is.

Észak- és Dél-Korea: Észak gazdasági törpe (\$1700). Katonai erejét és elitje relatív gazdagságát annak köszönheti, hogy elképesztő, a sztálini rendszerre emlékeztető brutalitással zsákmányolja ki lakosságának nagy részét. A periodikusan visszatérő éhínségek, a társadalom nagy részének nyomora éles kontrasztban áll Dél-Koreával (\$62 960), amely hetven évvel ezelőtt még maga is ugyanolyan szegénységben élt, mint északi szomszédja.

Kína – Tajvan: Az egyértelműen az autokráciák közé tartozó Kína (egy főre eső GDP: \$26 310) köztudottan rendkívül jól teljesített az elmúlt öt évtizedben a globális nagyhatalmi versenyben. Vásárlóerő-paritáson számítva a nemzeti összterméke még meg is haladta az Egyesült Államokét.³ Ez Kína valóban elképesztő fejlődése mellett a lakosság nagyságának is köszönhető.⁴ Ugyanakkor egy főre eső GDP-je még így is csak harmadakkora, mint a hasonlóan nagyrészt han kínai etnikumú, független államként a legtöbb ország által el sem ismert Tajvan (\$79 031). Ezzel együtt is Kína sok hasonló diktatúránál lényegesen jobban fejlődött, ami mindenképp további elemzést érdemel.

³ Kína 2024-es teljes GDP-je vásárlóerő-paritáson az IMF becslése szerint 37 070 Mrd USD, míg az Egyesült Államoké 29 170 Mrd USD. Nominálisan (piaci árakon) számolva viszont még elmarad, 18 273 Mrd USD-vel annak kevesebb, mint kétharmada.

⁴ Kína lakossága 2023. dec. 31-én 1410 millió fő, az Egyesült Államoké 336 millió, a különbség több mint négyszeres.

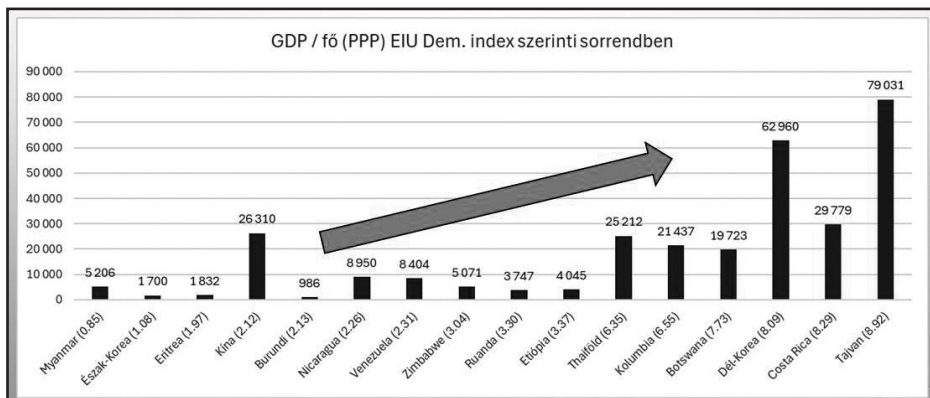
Zimbabwe – Botswana: A két ország ugyanazt az afrikai, azon belül bantu kultúrkört képviseli, lakossága hasonló nyelveket beszél, de amíg Botswana (\$19 723) az afrikai kontinens egyik leginkább demokratikus országa, és jól sáfárkodik a gyémántkincsével, Zimbabwe (\$5071) a függetlenség kikiáltása óta durva és egyre inkompetensebb autokrácia uralma alatt él.

Burundi – Ruanda: Nemcsak a bantu háttér, de a törzsi összetétel is hasonló. Ugyanez igaz a két ország gyarmati múltjára, és a közelmúltban mindkettő vívott polgárháborúkat. Ruanda (\$3747) autoriter rendszere mégis sokkal normálisabb gazdasági intézményrendszert alakított ki, és ezzel már is közel négyszeres eredményt ért el Burundihoz képest (\$986). Ruanda útját egy kicsit Kínáéhoz lehet hasonlítani: szigorú diktatúra ért el a kiinduláshoz képest jelentős gazdasági sikereket.

Eritrea – Etiópia: Eritrea (\$1832) csak 1993-ban vált függetlenné Etiópiától, utána viszont Afrika egyik legelnyomóbb diktatúráját építette ki. Etiópia (\$4045) sem tekinthető a gazdasági-társadalmi fejlődés éltanulójának, azóta is küzd a helyi polgárháborúkkal és az éhínségekkel, de az egykor szinte az éhezés szinonimájaként ismert ország mégis megindult a normalizálódás és legalább bizonyos mértékű gazdasági fejlődés irányába.

Következő lépésként rendezzük sorba a fenti 16 országot a demokrácia jelenlegi szintje szerint, az EIU (Economist Intelligence Unit) évente frissített pontszámai alapján. A grafikonban az ország neve mellett ez az érték szerepel. A 0 a lehetséges

2. ábra: A demokráciák jobban teljesítenek, de nem ez az egyetlen befolyásoló tényező



legalacsonyabb érték, a 10 a legmagasabb.⁵

Láthatjuk, hogy a demokrácia szintjével egyértelmű összefüggést mutat a gazdasági teljesítmény, bár az összefüggés nem lineáris. Miközben a mintánkban a demokratikusabb állam mindig sokkal jobban teljesített autokratikus párjánál, az autokráciák egy kisebb csoportja képes volt komoly teljesítményt felmutatni. Kína annyiban is kiemelkedő, hogy még nála sokkal jobb EIU-pontszámot kapó országokat is képes volt a gazdasági mutatókban lehaláztatni.

A politikai rendszer jellege mellett a regionális háttér is számít, ami legalábbis részben történelmi és kulturális tényezőkre is visszavezethető. Teljesen azonosra értékelt politikai rendszer mellett sem azonos egy átlagos délkelet-ázsiai, egy latin-amerikai vagy egy afrikai ország gazdasági teljesítménye.

Nem szabad megfélemlíteni a késleltetési hatásokról sem. Nem egy adott

év besorolása a meghatározó, hanem a hosszabb időn keresztül fennálló intézményi rendszer hat a gazdasági fejlettség szintjére. Mianmar például 2019-ben még Etiópia elé került volna ugyanebben az EIU-rangsorban, miközben a politikai rendszer visszarendeződése és a fellángoló polgárháború nem rántotta vissza rögtön a gazdasági teljesítményt.

Az azért jól látszik, hogy a hosszú távon fennálló, demokratikusabb politikai rendszer jót tesz a gazdasági fejlődésnek is: a vizsgált mintánk leggazdagabb és legszegényebb eleme (a stabilan demokratikus Tajvan és az autokratikus Burundi) között nyolcvanszoros a különbség. Pedig három-négy generációval ezelőtt még kicsik voltak az eltérések, akkor még mindegyikük lakossága nagyrészt önellátó mezőgazdasági termelésből élt, jellemzően feudálisztikus rendszerekben és/vagy gyarmati elnyomás alatt.

A demokratikusabb rendszer tehát valóban nagyobb anyagi jólét elérését teszi lehetővé, nagyobb lesz a társadalom „tortája”. Van viszont még legalább két olyan tényező, amelyet figyelembe kell vennünk, ha meg akarjuk érteni az egyes orszá-

⁵ A 0–4 között autoriter államok állnak, a 4–8 között az úgynevezett hibrid rezsimok, a 6–8 között tökéletlen demokráciák, és a 8–10 között találhatóak a teljes egészében demokratikus államok.

gok közötti különbségeket. Az egyik az autokráciák egy részének a felülteljesítése. Kína, Ruanda, Etiópia (és vannak még hozzájuk hasonlók) jobban szerepelnek, mint az pusztán a politikai rendszerükből következne. Ilyenkor az eredmények ugyan kisebbek, és könnyebben vissza is fordíthatók, mint egy stabil demokráciában, de léteznek. Ha egy diktátor úgy dönt, hogy jobb országot épít, előfordul, hogy sikeres lesz. De mikor és miért dönt így?

A másik tényező, amit a fenti összehasonlításban nagyrészt kiszűrtünk, az a világgazdaságban nagyra értékelt nyersanyagkincsek (a 20. században főleg az olaj) szerepe. Egy ország GDP-je azonnal megugrik, ha komoly pluszforráshoz jut nyersanyagkincseinek kitermeléséből. Ráadásul ez akkor is megtörténik, ha az ország többi ágazata, infrastruktúrája, közszolgáltatásai, lakosságának életminősége kicsit sem javul, sőt romlik, akár drasztikusan is. Diszfunkcionális rezsimek esetében nem véletlenül szokták emlegetni a „nyersanyagátok” vagy az „olajátok” kifejezést.

Ahhoz, hogy ezeket a szempontokat (a demokrácia hatását, egyes autokratikus rezsimek felülteljesítését és a nyersanyagkincsek ellentmondásos hatását) jól el lehessen helyezni egy működő modellben, érdemes egyértelműsíteni az alábbi három fogalmat.

1. Az állampolgárok tényleges jóléte (nem pusztán csak anyagi *jóléte*) messze több, mint az egy főre eső GDP. Ezt igyekszik számszerűsíteni az ENSZ Emberi Fejlettségi Indexe (HDI, Human Development Index)⁶

⁶ <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

vagy az Atlantic Council Prosperity Indexe⁷ is, de nem biztos, hogy ezek teljes képet adnak, érdemes továbbgondolni. Egy jó *jóléti* mutató meghatározásához olyan tényezőket érdemes összesíteni, mint például: egy ország medián népességének jövedelme és fogyasztása;⁸ a várható teljes élettartam és abból az, amit várhatóan egészségesen tudnak eltölteni; az oktatásban töltött idő és az elért átlagos végzettségi szint; a közbiztonság; a népszerűtlen vagy más okból állami elnyomásnak kitett kisebbségek elnyomásának, diszkriminációjának, az állami terrornak a hiánya, de legalább minél alacsonyabb szintje. Minél magasabb értéket érnek el az ilyen típusú mutatók, annál magasabb az állampolgárok *jóléte*.

2. Egy ország gazdasági intézményrendszere határozza meg, hogy milyenek a gazdaság működését befolyásoló szabályozók, ösztönzők, milyen gazdasági lehetőségeket kapnak az egyes állampolgárok.

a) A befogadó (inkluzív) gazdasági intézményrendszer lehetővé teszi, hogy minél több ember vegyen részt olyan gazdasági aktivitásban, amelyben önállóan hozhat döntéseket, és amely a legjobban hasznosítja a tehetségét és képességeit. Jellemzői közé tartozik a tulajdonjogok biztosítása, a részrehajlásmentes jogszolgáltatás, a cserét és szerződéskötést lehetővé tevő közszolgáltatások biztosítása, a piacra lépés és a szabad karrierválasztás lehetővé tétele.⁹

⁷ <https://freedom-and-prosperity-indexes.atlanticcouncil.org/>

⁸ Az átlagot erősen torzítja a mindenkori elit luxusfogyasztása, különösen a nagyon egyenlőtlen, általában autokratikus államokban.

⁹ Why Nations Fail: The Origins of Power,

b) Az elnyomó, kizsákmányoló (extraktív) gazdasági intézményrendszer mindezek hiánya, a célja erőforrások elvonása a társadalom többi részétől az elit számára. Ez a leírás társadalmak nagyon széles és heterogén körére igaz, az ókor istenkirályságaitól az amerikai Dél rabszolgatartó rendszerén át egészen a Szovjetunió és a többi kommunista rendszer működéséig.

3. Egy ország politikai intézményrendszere szintén leírható egy hasonló inkluzív-elnyomó skálán, bár itt ismerősebb lehet a demokratikus kontra autokratikus vagy diktatórikus megnevezések használata. A legszemléletesebb fogalomhasználat talán a széles koalíciós (azaz demokratikus) és a szűk koalíciós (autokratikus) rendszerek megkülönböztetése, ami azt a tényt is jól tükrözi, hogy nem igen/nem típusú változóról beszélünk, hanem a szélsőségek közötti fokozatos átmenetről. Egy vezető szükséges hatalmi koalíciója azokból a támogatókból áll, akiknek a támogatása nélkül nem tud hatalmon maradni.¹⁰ Mindig vannak ilyenek, még Sztálin vagy a francia Napkirály sem tudott volna hatalmon maradni legalább néhány kulcsemberének támogatása nélkül. Ez a kör egy (szűk koalíciós) katonai diktatúrában lehet csak egy-két tucat főtiszt, egy arányos listás választási rendszerben viszont a választásokon részt vevők legalább 50 százaléka plusz egy fő. A két véglet között fokozatos az átmenet, köztes

esetek például a 19. század cenzusos rendszerei vagy még régebben a rendi monarchiák.

a) Széles koalíciós vagy demokratikus rendszerek jellemzői: demokratikus a választási rendszer, létezik a hatalmi ágak megosztása, van autonómia a különböző földrajzi szinteken (tagállamok, megyék, önkormányzatok), nem tudja egyetlen hatalmi centrum kontrollálni a gazdaság és a politikai szféra pénzaramait, és van a demokratikus rendszert alátámasztó normarendszer.

b) Szűk koalíciós rendszerekben vagy autokráciákban a fenti jellemzők hiányoznak. Úgy is meg lehet fogalmazni, hogy nem a vezetők, vezetésre aspirálók versenyeznek az állampolgárok jóindulatáért, hanem éppen fordítva, az alattvalók versenyeznek a mindenkori vezető jóindulatáért.

Egy ország lakóinak, az állampolgároknak/alattvalóknak a többségét elsősorban a saját *jóllétük* érdekli. Ennél kevésbé fontos az életüket közvetlenül érintő gazdasági intézményrendszer (és annak következményei a társadalom egyéb területein). A mindezekre áttételesen ható politikai intézményrendszer pedig még kevesebb embert foglalkoztat, hiába van hosszú távon ennek döntő hatása az előbbiekre.

Általában a különböző országok a három tengelyen (*jóllét*, gazdasági és politikai intézményrendszer) közel azonos helyet foglalnak el. Észak-Korea mind a politikai rendszerét, mind a gazdasági intézményrendszerét, mind pedig a lakosság jóllétét illetően az egyik, az elnyomó végletet foglalja el, Tajvan vagy Dél-Korea pedig a skálák másik, inkluzív végén található.

Prosperity and Poverty; Daron Acemoglu, James A. Robinson, Crown Publishers, 2012.

¹⁰ The Dictator's Handbook: Why Bad Behavior is Almost Always Good Politics; Bruce Bueno de Mesquita, Alastair Smith; PublicAffairs; 2012.

Az autokratikusabb politikai rendszerrel többnyire együtt jár az elnyomóbb gazdasági (és társadalmi) rendszer és az alacsonyabb osztársadalmi jóllét.¹¹ Egy szűk koalíciónak alacsony GDP, kisebb torta is elegendő, ha azt nem kell túl sokfelé osztani. A kizsákmányoló kisebb csoport akkor jut célhoz, ha a jövedelmek nagy részét a politikai intézményrendszeren keresztül biztosítja magának. A politikai vezetés ennek megfelelően gyakran tudatosan blokkolja vagy visszafordítja a fejlődést, ha attól tart, hogy az alááshatja a hatalmát.

Demokratikusabb rendszerekben a vezetés jobban függ az állampolgároktól, és a politikai versenyben azok kerülnek előnybe, akik képesek jobban kielégíteni az állampolgárok igényeit, mind a közvetlen *jólléti* mutatók, mind az ezt biztosító gazdasági (és társadalmi) rendszer tekintetében. Ezért a szélesebb koalíciós rendszer még a nyersanyagaival is jobban gazdálkodik, az elit kevesebbet tud belőle kisajátítani, több jut a lakosság közvetlen jólétének az emelésére és a hosszú távú (az „olaj utáni”) beruházásokra.

Akkor mi vesz rá bizonyos országokat, hogy sokkal befogadóbb jellegű gazdasági rendszert hozzanak létre, mint amit maga a szűk koalíció fenntartása megkövetelne? Hiszen ez extra korlátokat tesz a vezető hatalmára: nem lehet korlátozás nélkül kisajátítani vagy túladóztat-

ni az állampolgárok vagyonát, jobb információáramlást kell biztosítani, olyan közcélú beruházásokat kell elvégezni, amelyek fedezete sokkal jobb helyen lenne máshol, például bizonyos offshore számlákon.

A magyarázat ismét ott keresendő, hogy a vezetők mindenekelőtt a hatalmuk fenntartására fókuszálnak, de ennek során nemcsak a belső fenyegetéseket, hanem a külsőket is figyelembe kell venniük. Ha egy országot olyan (általában külső) egzisztenciális veszély fenyeget, amelyet csak nagyobb gazdasági erőre támaszkodva, a lakosság nagyobb részének a támogatását bírva lehet elhárítani, akkor a fenyegetett autokraták is befogadóbb gazdasági rendszert hoznak létre. Amíg lehet, az autokraták inkább a lakosság kizsákmányolását fokozzák, de ha ez láthatóan nem elég, és nem biztosítja a túlélést, akkor legalábbis egy részük megpróbálkozik a liberalizációval. Ha pedig egy ország gazdasági rendszere befogadóbb jellegű lesz, akkor az még a jólléti mutatókat is maga után húzza, még ha nem is olyan mértékben, ahogy a hasonló fejlettségű demokráciákban történe-

Kína történelme mutatja ennek az összefüggésnek az egyik tipikus példáját. Mao Ce-tung alatt a kínai vezetés biztos volt a kommunista terjeszkedés sikerében, otthon pedig a mai Észak-Koreaéhoz hasonló elnyomó rendszert üzemeltetett. Ám 1961-re véglegesen szakítottak a Szovjetunióval, amit 1969-ben rövid határháború is követett, és Kína barátok nélkül maradt. A hetvenes években ugyan rendezték a kapcsolatokat az Egyesült Államokkal, de attól az még az ellenséges „tőkés

¹¹ Ez lényegében Kornai János konzisztencia kritériumának az általánosítása, amely szerint a kommunista rendszerek akkor tudnak konzisztensen működni, ha a politikai monopólium összekapcsolódik egy olyan gazdasági struktúrával, amelyben a piac helyett a központi tervezés és az állami tulajdon dominál.

világrendszer” vezető hatalma maradt. Ebben a helyzetben hangzott el Teng Hsziao-ping híres mondása: „Mindegy, hogy a macska fekete vagy fehér, amíg megfogja az egeret.” Több lépésben liberalizálták, tették sokkal befogadóbb jellegűvé a kínai gazdaságot annak érdekében, hogy aztán olyan katonai erőt építhessenek ki, ami biztosítja Kína biztonságát, majd pedig nagyhatalmi, sőt szuperhatalmi pozícióját. Az elmúlt néhány év változásai arról tanúskodnak, hogy a kínai vezetés ma már úgy érzi, elérték a szükséges gazdasági erőt, újra lehet szigorítani a rendszeren. A negatív hatások pedig máris jól látszanak.

Ez a „fenyegetett autokrácia” igen gyakori modell. Kína mellett talán a kelet-ázsiai kistigrisek ennek a legjobb példái. Dél-Korea az észak-koreai és kínai, Tajvan a kínai fenyegetés miatt volt kénytelen sokkal ütőképesebb hadsereget és az ezt lehetővé tevő gazdasági bázist építeni. El is kezdődött gazdasági fejlődésük már jóval a demokratikus fordulat előtt. Szingapúr is hasonló helyzetben van, ott a Malakka-szoros körül tolongó nagyhatalmak a legkülönbözőbb kombinációkban fenyegették a szorost ellenőrző városállamot,¹² melynek még a vízellátása is a szárazföldtől függött. Hongkong annyiban speciális eset, hogy brit gyarmatként került be a csoportba, de az inkluzív gazdasági rendszer és a kínai fenyegetés ott is adott volt.

A történelmi példák közül érdemes megemlíteni Kemal Ata-

türk Törökországát (háború az antanthatalmakkal), japán Meidzsi-restaurációját (az amerikai hadihajók megjelenése után) vagy Tito marsall Jugoszláviáját, amely a Varsói Szerződés fenyegetése miatt vált Európa legszigorúbb kommunista diktatúrájából a legliberalisabbá.

A mai Etiópiát is háborúk sora fenyegeti Egyiptomtól (a Nílus miatt) a szomáli dzsihádistákig és a belső lázadókig. Ruanda annyiban speciális eset, hogy ott a fő fenyegetés belső, a tuszi dominanciájú vezetést fenyegeti a messze többségben levő hutu lakosság esetleges felkelése, miközben a környék afrikai államai ugyancsak hajlamosak beavatkozni egymás belháborúiba.

Egy „jóindulatú diktatúra” kiépítése ugyanakkor nehéz ügy, komoly vezetői tehetséget igényel. Egyenúlyozni kell az autokratikusabb politikai rendszer és az (aránylag) támogatóbb gazdasági intézmények ellentmondásai között. Vannak sikeres (és szerencsés) játékosok, mint a mai Szingapúrt megalapító Lee Kuan Yew vagy a kínai Teng Hsziao-ping. Van, akinek nem sikerül, és újra-autokratizál, mint a hatalma kezdetén amúgy liberalizáló vezetőként fellépő Leonid Brezsnyev. És van, aki nem tudja kezelni a kihívást, és elveszti a hatalmát, amire a történelemben számtalan példa van II. Miklós cártól, az utolsó orosz Romanov uralkodótól Mihail Gorbacsovig.

Mindeközben látványosan nem fél ilyen egzisztenciális fenyegetéstől Zimbabwe, Nicaragua vagy éppen Észak-Korea, amely az atomfegyverekre és nagy létszámú hagyományos fegyveres erejére támaszkodva inkább maga fenyegeti déli szomszéd-

¹² A szoros a tengeri kereskedelem egyik legfontosabb csomópontja, áthalad rajta többek között a világ teljes olajtermelésének negyede is.

ját, sőt mostanában távolabbi kalandokra is vállalkozik.

A másik speciális eset, amikor egy autokrácia változtat a gazdasági rendszerén, pont ellenkező irányú. Ez akkor történhet meg, ha egy állam olyan külső finanszírozáshoz jut, amely kielégíti a vezető és az elit igényeit anélkül, hogy szükség lenne saját belgazdaságának nagyobb teljesítményére. Jöhet ez a plusz finanszírozás szénhidrogénekből, drágakövekből, ellenőrzött hajózási útvonalak bevételeiből, mint a Szuezi-csatorna, nemzetközi fejlesztési segélyekből vagy EU-támogatásokból. Ha ilyen jövedelem áll rendelkezésre, a szűk koalíciós rendszer nyugodtan elnyomóbbá teheti saját belföldi gazdasági rendszerét, hiszen már nincs akkora szükség a lakosság, a belföldi vállalkozások munkájának gyümölcseire. Paradox módon ezért létezik a „nyersanyagátok”, amikor az extra jövedelem, az „ingyenpénz” dacára a szerencsés ország még el is szegényedik, vagy a bevételekért vívott polgárháborúk áldozatává válik.

Ebbe a kategóriába tartozik ma Angola, Zaire vagy Türkmenisztán. Az archetipikus példa pedig Venezuela a maga tragikus méretű GDP-csökkenésével.¹³ Jól összerakott demokratikus rendszerre van ahhoz szükség, hogy a pluszjövedelmek visszahúzó erejét ellensúlyozni lehessen. Norvégiának ez sikerült, nagyobbrészt az afrikai Botswanának is.

Ha a két módosító tényező valamelyike hosszú távon fennáll, akkor az a gazdasági rendszer mellett kihathat akár a politikaira is. A hosszú távon fennálló külső fenyegetés segíthet egy társadalom demokratizálásában, amire példát mutatott Tajvan vagy Dél-Korea, de az 1991 utáni Észtország is. A hosszan fennálló nyersanyagátok pedig elősegítheti egy ország diktatórikusabbá válását, erre jó példa Venezuela, de ilyen volt a Szovjetunió, és ezt demonstrálja a putyini Oroszország is.

Érdekes eset, amikor a két tényező egyszerre jelentkezik, és az egyfelől a liberalizálás, másfelől az elnyomás fokozása irányába húzó hatások egyszerre jelentkeznek. Ilyenkor a két vektor összjátéka dönti el, hogy merre mozdul el egy állam. A Perzsa (Arab)-öböl monarchiái ennek a gyűrűzésnek a jellemző példái. A régió rendkívül veszélyes, egyszerre folyik a szuperhatalmi verseny (Szovjetunió–USA, majd Kína–USA), zajlanak a helyi szereplők hatalmi harcai (Irán, Törökország, korábban időnként Irak, Egyiptom), és maga a legnagyobb öbölbeli monarchia, Szaúd-Arábia is igyekszik befolyása alatt tartani kisebb szomszédait. Ebben a helyzetben például az Arab Emírségek a liberálisabb utat követi, míg Szaúd-Arábia elnyomóbb, de a saját állampolgárait még az ottani rendszer is komoly jóléti juttatásokkal kényezteti. A többiek, Kuvait, Katar, Bahrein, Omán, mind a saját receptjeiket igyekeznek megtalálni ebben az örökké változó kavalkádban.

Összefoglalva:

1. Alapesetben a politikai rendszer elhelyezkedése a demokrácia–autokrácia spektrumon meghatározza,

¹³ Magyarország az 1989–93-as transzformációs válságban a GDP-je 18-20 százalékát veszítette el, és már ez is óriási társadalmi sokkot okozott. Ehhez érdemes viszonyítani Venezuela 2013–21-es 70-75 százalékát.

hogy mennyire lesz befogadó a gazdasági rendszer, és az adott társadalom mekkora *jóllétet* tud biztosítani a tagjainak.

2. Egzisztenciális fenyegetésnek kitett államok a politikai rendszer változtatása nélkül is képesek befogadóbb jellegű gazdasági rendszert létrehozni, és nagyobb *jóllétet* teremteni. Hosszú távon ez a hatás akár a politikai rendszer demokratizálásában is segíthet.

3. Nyersanyagkincs vagy más „ingyenpénz” ugyan emeli a GDP-t, de a gazdasági rendszert kizsákmányolóbb irányba tolja, és a nagyobb torta ellenére akár ronthatja is az eliten kívüli polgárok *jóllétét*. Hosszú távon emeli az autokrácia felé történő mozgás esélyeit.

Fogalmi rendszerünkben a haladás tulajdonképpen nem más, mint a demokratikusabb politikai rendszer, a bevonóbb gazdasági rendszer és a nagyobb *jóllét* irányába történő mozgás az egyes országok működésében. Erre nagyon különböző történelmi helyzetekben kerülhet sor, és nem minden illeszkedik szépen valami elvi forradalom-ellenforradalom sémába.

Befogadó intézményi rendszert sok ország lakossága fenyegetett autokráciák alattvalójaként ismert meg először. A fejlődéshez szükséges reformokat nem valamiféle népmozgalom követelése miatt valósították meg. Sőt, tömegmozgalmak gyakran akkor jelentek meg először, amikor a fenyegetettség szintje csökkent, a

reformokat visszavonták (volna), és a nép először érezte szükségét, hogy beleszóljon az ország vezetésébe.

Előre vitt minden olyan folyamat, amely bővítette egy vezető szükséges koalíciójának a méretét, legyen az a városok meghívása a rendi monarchiák országgyűléseibe, a cenzus leszállítása vagy eltörlése, a női választójog biztosítása. Minden ilyen lépés után több ember támogatását kellett megszerezni, kevesebb alattvaló szempontjait lehetett negligálni, és el kellett kezdeni a fáradságos innovációt, ami elvezetett a szabad, de szabályozott piacokhoz, a jogállamhoz, a társadalombiztosításhoz és a többihez.

Nem minden, a fennálló rendet erőszakosan megdöntő mozgalom vitt előre, akkor sem, ha hangosan hirdette magát forradalomnak. Ha a rend helyreállítása után szélesebb koalíció állt fel, több ember kapott beleszólást a döntéshozatalba, akkor egy forradalom valóban előre vitt. Ha viszont diktatórikusabb rendszert hozott létre, mint Lenin, Mussolini vagy Chavez „forradalmi”, akkor nem előre-, hanem hátraforgatták a fejlődés kerekét. Pusztán az a tény, hogy a fennálló hatalommal elégedetlen tömegek megdöntenek egy korábban fennálló, akár szintén szűk koalíciós rendszert, önmagában még nem pozitív. Az is kell hozzá, hogy a megszülető új rendszer demokratikusabb legyen, mint a megelőző.